XVIII ТРЫЯЛОГ • КРЫНКІ 2017 / XVIII TRIALOH • KRYNKI 2017

Litwo! Ojczyzno Moja!

ЛІТВА, МАЯ АЙЧЫНА?

Гэтыя словы Адама Міцкевіча ведае і памятае бадай кожны паляк і многія беларусы. Я сам упершыню пазнаёміўся з «Панам Тадэвушам» у школьныя гады, але прачытаў твор даволі неахвоча, як усё, што робіцца паводле загаду, бо гэта быў абавязковы элемент школьнай праграмы. Тады не было і не магло быць у падлетка таго паглыбленага разумення твора, якое з'явілася пасля, разам з накапленнем уласнага жыццёвага досведу, у тым ліку – эмігранцкага. Аднак з прычыны сваёй маляўнічасці і меладычнасці, малітоўна-пафасны заклік – інвакацыя, а таксама шэраг фрагментаў твора, моцна ўрэзаліся ў памяць, і нават зараз, пасля больш як паўстагоддзя, магу іх свабодна дэкламаваць. «Пан Тадэвуш», першапачаткова прыняты без асаблівага энтузіязму, толькі з часам стаў для палякаў народнай эпапеяй, і зараз лічыцца шэдэўрам літаратуры і культуры, культавым творам Адама Міцкевіча, дэкларацыяй глыбокага патрыятызму. На ім выхоўваюцца чарговыя пакаленні палякаў. Літаратурныя крытыкі лічаць, што паэма «Пан Тадэвуш» аказалася звышчасовай: яна дасканала адлюстроўвае нацыянальны характар палякаў, якія поўныя супярэчнасцяў: ад сварлівасці і крайняга эгаізму, да палымянага, ахвярнага патрыятызму. Важна таксама адзначыць, што 17 гадоў таму эпапею Міцкевіча творча разгарнуў у выглядзе кінафільма знакаміты польскі рэжысёр – Анджэй Вайда. Я паглядзеў фільм жывучы таксама па-за роднымі мясцінамі, хаця недалёка, у чэшскай Празе.

Пачынаем даражыць калі страцім

Эпапея «Пан Тадэвуш», гэта непасрэднае наступства эміграцыі. Ёсць усе падставы меркаваць, што паэт вельмі дрэнна пачуваў сябе на выгнанні ў Францыі. Эміграцыя яму абрыдла. Ён не любіў Парыжа, не зважаючы на прыгажосць горада. Таму больш чым бягучым жыццём ён жыў успамінамі, найперш з маладосці. Як любіў паўтараць Сакрат Яновіч, „каб добра пісаць, трэба адчуваць сябе няшчасным"; і Міцкевіч якраз адчуваў сябе нешчаслівым. Ён быў эмігрантам і палітычным уцекачом, але яго не вярнулі з мяжы назад! (Хай пра гэта памятаюць тыя палякі, у якіх мільёны суайчыннікаў рассеяных па ўсім свеце, але самі яны не хочуць прыняць да сябе нават адной сям'і ўцекачоў!) Праўда гэта ці не, што няшчасце – натхняе, але калі б Міцкевіч заставаўся на Радзіме, дык можна з упэўненасцю сказаць, што мабыць не было б гэтага твора наагул. У пралогу эпапеі Міцкевіч пісаў абсалютна шчыра:

„Літва! Ты, як здароўе ў нас, мая Айчына!...
Што варта ты, ацэніць той належным чынам,
Хто цябе ўтраціў. Вось красу тваю жывую,
Зноў бачу і апісваю, бо скрозь сумую".

Пішучы «Пана Тадэвуша» на „парыжскім бруку", сярод будынкаў і вуліц вялізнага горада, Міцкевіч не бачыў родных краявідаў ужо 10 гадоў. Ён сумаваў за роднымі мясцінамі і кожны фрагмент таго роднага краявіду станавіўся для яго больш каштоўным чым тады, калі там жыў і выхоўваўся. Цудоўныя, жывыя колеры, якімі вымалёўваў Айчыну, выплывалі з вялікай любові і шматгадовай разлукі з Бацькаўшчынай.

За сваю антыўрадавую палітычную дзейнасць Адам Міцкевіч правёў 5 гадоў у ссылцы, аднак не ў Сібіры, але ў Санкт-Пецярбургу, Маскве, Адэсе і на Крыме. Пакінуў Расійскую Імперыю у 1829 годзе і правёў рэшту свайго жыцця ў выгнанні, першапачаткова асеўшы ў Рыме, а затым перабраўшыся ў Парыж. У матэрыяльным сэнсе жыў адносна няблага, будучы выкладчыкам славянскай літаратуры ў Калеж-дэ-Франс, ды „не адным хлебам жыве чалавек...". Будучы ў Парыжы, у 1832-34 гадах ён і напісаў сваю эпапею «Пан Тадэвуш». Якраз поўнай паразай завяршылася, ужо другое пасля паўстання на чале з Тадэвушам Касцюшкам, Лістападаўскае паўстанне. Яно ставіла перад сабою за мэту аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772-га года. Атрымалася ўсё наадварот: была скасавана нават пэўная аўтаномія таго невялічкага „Польскага каралеўства" ў рамках Расійскай Імперыі. У рамках рэпрэсій быў зачынены Віленскі ўніверсітэт, у якім вучыўся Адам Міцкевіч. За мяжу ўцяклі не толькі многія ўдзельнікі паўстання, пазбаўленыя маёнткаў арыстакраты, але і тыя, каму пагражалі рэпрэсіі. Неўзабаве была скасавана Берасцейская вунія, было адменена дзеянне Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588-га года, і пачалася дэпаланізацыя і русіфікацыя тае паланізаванай „Літвы". Будучы ў Парыжы Міцкевіч чуў і бачыў бясконцую грызню, гарачыя дыскусіі вакол мэтазгоднасці паўстання і ўзаемныя абвінавачанні. Яму хацелася падбадзёрыць выгнаннікаў, падтрымаць патрыятычныя пачуцці, аб'яднаць эмігрантаў і народ вакол ідэі далейшай барацьбы за незалежнасць. Варта звярнуць увагу на гэтую важную акалічнасць. У канцы паэмы, маючы на ўвазе страчаныя рэшткі дзяржаўнасці, Міцкевіч атоесамлівае сябе з Польшчай і палякамі.

„Мы ў свеце, як няпрошаныя госці,
У будучым, і ў тым, што на пагосце,
Адзіны край такі існуе ў Бога,
Дзе шчасця для паляка ёсць нямнога:
Дзяцінства край! Ён прад вачыма ўстане,
Святы і чысты, як першае каханне".

Інакш кажучы, калі паэт мае на ўвазе незалежніцкія, вызвольныя памкненні, ён кажа пра Польшчу і палякаў да якіх далучае і сябе. Міцкевіч, пра якога з націскам гаворыцца, што ён ніколі не пабываў ні ў Варшаве, ні ў Кракаве, адчуваў сябе грамадзянінам і спадкаемцам звыш 400-гадовай традыцыі шматнацыянальнай Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў. Беларуска-літоўская шляхта, з якой паходзіў паэт, даўно была паланізаванай і лаяльнай у дачыненні да Кароны-Польшчы, аднак захоўвала пачуццё гонару з адметнай гісторыі тае „Літвы".

„Лёс дзіўны Польшчы і Літвы.
Яны ў пакуце, і ў шчасці так жылі,
Як з жонкай муж – сям'ёю!"
– кажа ў паэме Гервазы.

„Малая Айчына"

Аднак у асноўным, будучы ў эміграцыі, Адам Міцкевіч сумаваў за сваёй Наваградчынай і марыў аб вяртанні на сваю „малую Айчыну". У «Пану Тадэвушу» ён ідэалізуе і сакралізуе гэтую страчаную Радзіму і ўжо ў пралогу вымалёўвае яе прыгажосць. Паэт прадстаўляе Сапліцова як „аркадыю" – краіну вечнага шчасця, дзе няма турботаў і праблемаў, а жыццё бяжыць сваім спакойным, упарадкаваным рытмам. „Малая Айчына", гэта месца асабліва важнае, з якім звязаныя галоўныя, жыццёвыя ўспаміны. Гэта можа быць краіна дзяцінства, дзе чалавек рос і фармаваўся, пазнаваў свет і даспяваў. „Малая Айчына", можа займаць большую альбо меншую прастору. Яна не мае дакладных межаў, затое мае сваю адметнасць. Гэтую адметнасць ствараюць не толькі месцы, але і людзі са сваёй культурай, гісторыяй, традыцыямі і вераваннямі. Гэтыя месцы, асабліва блізкія сэрцу, адыгрываюць міфатворчую ролю, спрыяюць ідэалізацыі ўспамінаў і ўзбуджаюць настальгію. „Малыя радзімы" з'яўляюцца моцнай інспірацыяй для творчых людзей. Яны дазваляюць адарвацца ад зменлівай, няпэўнай будзёншчыны ў пошуках даўняга шчасця, прастаты, высокай маралі і тоеснасці: нацыянальнай, этнічнай, рэгіянальнай і грамадзянскай. Міцкевіч моліцца да Маці Божай:

„Як Ты ў жыцці мяне калісь вярнула цудам...
Так нас вярні з выгнання на зямлю Айчыны,
Перанясі душу маю адсюль, з чужыны,
Да ўзгоркаў тых лясных, да тых лугоў зялёных,
Над сінім Нёманам раскінутых, прымглёных,
Да тых палёў, размаляваных пад блакітам,
Пшаніцай залатой ды серабрыстым жытам,
Тых, дзе свірэпка, як бурштын, у грэчцы белай,
Дзе рдзее дзятлавінка дзеўчынкай нясмелай,
А ўсё абведзена, бы стужкаю, мяжою,
З ігрушкай-дзічкай, што стаіць там сіратою...".

Сам Міцкевіч прызнаў, што ў «Пану Тадэвушу» ён прадставіў ідэалізаваную, міфічную краіну, якой у такім выглядзе ніколі не было. Але ж, з другога боку, не падлягае сумневу, што гэтак маляўніча і пераканаўча мог Міцкевіч прадставіць прыроду і рэаліі жыцця месцаў, якія па-сапраўднаму любіў, гэта значыць, роднай Наваградчыны. У паэме бачым дакладныя інтэр'еры шляхецкага двара і замка, каларытныя індывідуальныя і групавыя партрэты. З вялікай любоўю да свайго народа Міцкевіч паказвае прывабнасці і слабасці шляхецкага жыцця, гаворыць аб непазбежнай змене пакаленняў, аб неабходнасці аднаўлення маральнага аблічча нацыі.

Адам Міцкевіч слушна лічыцца заснавальнікам новага кірунку ў польскай літаратуры –рамантызму. Ён з вялікай увагай паглыбіўся ў народнае сэрца,

адлюстраваў жывы дух народнага светаразумення. Натуральнасць сялянскага побыту, вера ў таямнічыя сілы і прыкметы фармавалі ў народзе высокі маральны патэнцыял, рабілі патрыярхальна-кансерватыўную традыцыю эталонам паводзін. Такі аспект паэт лічыў важнейшым за сацыяльна-побытавую адметнасць беларускага сялянства. Вобраз русалкі – адзін з самых загадкавых у народнай дэманалогіі. Ужо сама па сабе сувязь русалкі з вадой, лесам і полем, прыналежнасць, з аднаго боку, да свету памерлых, а з другога – да духаў прыроды, няпэўнасць у адносінах да дабра і ліха, утвараюць вакол гэтай істоты своеасаблівую аўру звышнатуральнасці, якая не магла не прывабіць таленавітага літаратара.

Каму належыць Міцкевіч?

Да выдатных людзей ахвоча прызнаюцца і лічаць іх сваімі ўсе, абгрунтавана альбо і цалкам беспадстаўна. Шмат гаворыцца пра натхняльнае, вялікае значэнне Міцкевіча для Беларусі, Літвы, Украіны, балканскіх краін, а таксама для татарскай і жыдоўскай культур. Гэтая апошняя не магла не паўплываць на паэта, калі ён вучыўся ў Вільні. Трэба памятаць, што тагачасная Вільня ўяўляла сабою своеасаблівы культурны кацёл, дзе варыліся: жыдоўства, беларушчына, пальшчызна – пад пільным вокам нядаўна прыбылай расейскай адміністрацыі. Усё ж, у першую чаргу „сваім”, у большай або меншай ступені, яго лічаць палякі, беларусы і літоўцы.
У шэрагу публікацыяў і беларускіх, і літоўскіх бачна, што існуе спакуса калі не перацягнуць Міцкевіча на свой бок, дык, прынамсі, падкрэсліць у ім нешта сваё. Па-мойму, найменшыя падставы лічыць Міцкевіча сваім маюць літоўцы, бо словы „Літва, мая Айчына” і кароткі час, калі паэт жыў у Коўне – нічога не значаць. Вядомы літоўскі празаік – Марыюс Івашкевічус напісаў ясна і выразна: „Ваш Пан, Ваш Тадэвуш”. Ён нават мае прэтэнзіі да паэта, што той прадставіў „Літву”, ды забыўся прадставіць літоўцаў. Па-мойму, ён крыўдуе дарэмна. У пачатку XIX стагоддзя ля Наваградка не было жамойтаў, этнічных літоўцаў. Сяляне былі беларусамі. Гэта іхны фальклор: абрады, звычаі, мову, вераванні і традыцыі знайшлі адлюстраванне ў творах Міцкевіча і філаматаў. „Літву” і прыметнік „літоўскі” паэт з поўным перакананнем адрозніваў ад „жмудзка-літоўскай” мовы, культуры і этнасу. Затое дырэктар музея Адама Міцкевіча ў Вільні – Рымантас Шальна без аніякай крыўды кажа: „Я вельмі люблю Міцкевіча, але я не назваў бы яго „польскім літоўцам”. Думаю, што на якой мове чалавек піша, такую і нацыянальнасць выбірае... Не варта паглыбляцца ў розныя генетычныя нюансы, адкуль паходзіў, кім быў, бо некаторыя кажуць, што меў ён і трохі жыдоўскай крыві... Для нас – гэта неістотнае”. Рымантас Шальна прызнае, што Міцкевіч разбудзіў у літоўцаў патрыятызм, натхніў літоўскіх літаратараў, навучыў павагі да сваёй Радзімы, але быў найперш польскім паэтам.
Тым не менш, нацыянальная свядомасць і патрыятызм Міцкевіча – пытанне неадназначнае. Быў грамадзянінам Расійскай Імперыі. Безумоўна, ведаў расійскую мову, аднак не жадаў на ёй ні пісаць, ні размаўляць, бо проста шчыра ненавідзеў усё, што звязанае з акупантамі. Тым не меней, калі падаўся ў эміграцыю, мяркую, што ён не мог карыстацца ніякім іншым пашпартам, як толькі расійскім. У моўным сэнсе, належаў да польскага этнасу, паколькі шляхта ужо даўно была апалячаная і акаталічаная. Аднак Міцкевіча нельга назваць і „стопрацэнтным палякам” і сам

ён сябе такім не называў. Ён найперш прызнаваўся ў любові да тае зямлі, дзе нарадзіўся і вырас. Дзе ўбачыў і адчуў прыгажосць навакольнага свету. Дзе далучыўся да народнай культуры: святаў, звычаяў, абрадаў, легенд, песняў і казак. Усё гэта ён творча скарыстаў у прыватнасці ў сваіх баладах, а таксама ў п'есе «Дзяды». Беларускае, сялянскае атачэнне Міцкевіч ведаў хаця б з тае прычыны, што бываў на кірмашах і вяселлях. У сваіх артыкулах для „Польскага Пілігрыма" (Pielgrzym Polski) ён называў гэты народ, з якім у значнай ступені сябе атаясамліваў – беларусамі. Гэтае пытанне: „каму належыць Міцкевіч?", я задаваў некалькім вядомым беларусам. Уладзімір Мархель, літаратуразнавец, паэт і перакладчык заявіў: „Само прысвойванне Міцкевіча не дасць ніякае карысці. Гэта – правінцыйная пазіцыя. Ён – усіхны, калі так сур'ёзна глядзець. Проста наша задача – успрыняць, усвядоміць Міцкевіча як свайго. Падчас, калі палякі і літоўцы ўсведамляюць канкрэтна, то беларусы яшчэ недастаткова". Уладзімір Мархель з'яўляецца аўтарам кнігі выдадзенай у 2003 годзе: «Шлях да Беларусі: Адам Міцкевіч — прадвеснік адраджэння беларускай літаратуры».
Даследчыкі творчасці Міцкевіча адназначна сцвярджаюць, што на выхаванне будучага паэта выдатна паўплывалі: парабак Блажэй, па мянушцы „Уліс", які расказваў малому Адаму розныя беларускія казкі. Таксама служанка Гансеўская, якая ведала шмат народных песняў і любіла спяваць, спявала іх у прысутнасці Адама. Вось такія, простыя, чужыя людзі міжвольна, як гэта было і ў выпадку Аляксандра Пушкіна, прышчапілі будучаму паэту любоў да фальклору. Дарэчы, у адным класе з Міцкевічам вучыўся Ян Чачот, будучы беларускі паэт і фальларыст. Светапогляд іх абодвух складваўся пад уплывам навакольнага асяроддзя. Такім чынам Адам Міцкевіч напэўна з маленства ведаў беларускую мову тамтэйшых сялян. Паводле даследчыка творчасці Міцкевіча – Алега Лойкі, магчыма продкі паэта былі беларусамі, што было б цалкам натуральным.

Без Беларусі не было б Міцкевіча

Дарэчы, Алег Лойка лічыць, што „без Беларусі не было б Міцкевіча, альбо ён быў бы кімсьці іншым, хутчэй за ўсё – кімсьці меншым". „Беларусь – месца нараджэння Міцкевіча. Наваградчына – зямля, на якой ён рос, гадаваўся. І першая вучоба – у наваградскіх дамініканцаў была на зямлі беларускай, і першы раман XIX стагоддзя пачаўся над беларускай Свіцяззю... Мы не беларусізуем Міцкевіча, а проста сцвярджаем яго прыналежнасць Беларусі ўвогуле, беларускаму народу, беларускай культуры, літаратуры і гісторыі... „Ліцвінізм" – гістарычная фаза беларускасці, мутацыя беларускасці пад уплывам апалячвання. Ступень беларускасці ў яе спецыфічнай незвычайнасці". Алег Лойка пісаў: „Вялікі польскі паэт застаўся ў маёй свядомасці не толькі як стваральнік шэдэўраў, але і як зямляк, зачараваны Белай Руссю, ейным фальклорам, душой крынічна-чыстай. Прастора думак і пачуццяў паэта міжвольна зліваецца з ваколіцамі майго дзяцінства, напаўняецца айчыннымі водгукамі, рэхам, песняй і матчынай казкай. Гэта тут, у нас, здзейсніўся цуд паэзіі Міцкевіча".
На пытанне: кім для яго з'яўляецца Адам Міцкевіч, выдатны беларускі паэт Рыгор Барадулін адказаў: „Для мяне Міцкевіч – постаць унікальная... Ён для

мяне зяўляецца пісьменьнікам, народжаным беларускай зямлёй. Ён спаліў свае першыя вершы, напісаныя на беларускай мове. Можа я трошкі перабольшваю, але скажу: Міцкевіч – беларускі паэт, хаця ягоныя вершы напісаныя па-польску. Ягонае светаадчуванне, ягонае мысленне з'яўляюцца беларускімі... Я вяртаўся да яго творчасці шмат разоў, таму што яе нельга да канца спасцігнуць з першага разу. У ягонай лірыцы і баладах ёсць душэўнасць, замілаванне роднай зямлёй і яе прыродай. Калі чытаеш Міцкевіча, то адчуваеш сябе беларусам". Пранікнёна ахарактарызаваў асобу Міцкевіча Ніл Гілевіч у сваім вершы «Санет Адаму Міцкевічу»: „І ўсё такі лёс аддзячыў нам, няйначай: Так, волатам ты ўзрос на ніве нашай, Каб славе Польшчы паслужыць пяром, Але, вялікі і ў любові і ў скрусе, Ты стаў і вечнай славай Беларусі, Яе красы чароўным песняром".

Дык чаму Міцкевіч не пісаў па-беларуску?

Тое, што Міцкевіч ведаў і беларускую, і расійскую мовы – не падлягае сумневу. „З усіх славянскіх народаў русіны, гэта значыць сяляне Пінскай, часткова Мінскай і Гарадзенскай губерняў, захавалі найбольшую колькасць агульнаславянскіх рысаў. У іх песнях і казках ёсць усё... «Літоўскі Статут» напісаны іх мовай, самай гарманічнай і з усіх славянскіх моў найменш змененай", – такую ацэнку вартасцям беларускай мовы даваў Адам Міцкевіч, працуючы выкладчыкам каралеўскага ўнівэрсітэта Калеж-дэ-Франс у Парыжы. Даследчыкі яго творчасці знайшлі не менш за 30 беларусізмаў у самім «Пану Тадэвушу». Дырэктар Дома-музэя Адама Міцкевіча ў Навагрудку Мікола Гайба кажа, што Міцкевіча папракалі у „псаванні" польскай мовы тымі „правінцыялізмамі", аднак паэт адказваў, што ўжывае іх свядома і мэтанакіравана.

Калі Міцкевіч скарыстоўваў мясцовую гаворку, калі ведаў мову простага народа, калі любіў сваю „Малую Айчыну", дык чаму ён не пісаў па-беларуску? Тое, што нібыта ў Швейцарыі быў знойдзены верш Міцкевіча па-беларуску, гэта ўсяго толькі здагадка. Тое, што беларускія вершы ён спаліў, гэта таксама не факт. Па словах Міколы Гайбы, магчыма, пры больш спрыяльных умовах ён пісаў бы творы і па-беларуску, але не было яшчэ ні беларускага чытача, ні беларускага выдаўца. У пачатку XIX стагоддзя амаль усё адукаванае грамадства ў Беларусі карысталася польскай мовай. На ёй вялося выкладанне ў павятовых гімназіях і кляштарных вучылішчах. На ёй навучалі нават сялянскіх дзяцей у парафіяльных школах. У 1810-1820 гады значным цэнтрам польскай адукацыі ў Беларусі з'яўлялася Полацкая езуіцкая акадэмія, са сцен якой выйшлі многія вучоныя, пісьменнікі, мастакі. Становішча змянілася толькі ў 1836 годзе, калі царскім загадам было забаронена выкладанне на польскай мове ў Віцебскай і Магілёўскай губернях. У астатніх губернях польскае навучанне захоўвалася да паўстання 1863 года. Выкладчыкі звычайна карысталіся традыцыйнымі праграмамі, складзенымі ў канцы XVIII стагоддзя Адукацыйнай камісіяй.

Трэба таксама прызнаць, што само пісанне па-беларуску ў той час было яшчэ вялікім выклікам, хутчэй змаганнем, чым літаратурнай творчасцю. Можа маюць рацыю тыя, якія кажуць, што паэт такога маштабу як Міцкевіч не здолеў бы рэалізавацца

па-беларуску. Адмыслоўцы згодна прызнаюць, што ў сваіх лістах Міцкевіч шмат разоў пісаў „Беларусь", „беларускі", але афіцыйна, назвы такой – „Беларусь, беларускі" – у сучасным значэнні тады яшчэ не было. Паняцце „Беларусь" адносілася пераважна да Віцебскай, Магілёўскай і ўсходняй часткі Мінскай губерняў, а пад „Літвой" разумеліся і населеныя беларусамі Гарадзенская, Мінская і частка Віленскай губерняў. Нашмат пазней іх адрознасць сфармулюе і пусціць ва ўжытак Францішак Багушэвіч. Не было і беларускага правапісу. Апроч таго вядома, што і ў XVIII, і ў XIX стагоддзях самая адукаваная, культурная, інтэлігентная частка насельніцтва, што пражывала на тэрыторыі сучаснай Беларусі, лічыла сябе ці то палякамі, ці то рускімі, і творы таленавітых беларусаў часта станавіліся здабыткамі якраз польскай культуры.

Чаму Міцкевіч не згадвае беларусаў?

У эпілогу «Пана Тадэвуша» Міцкевіч пісаў:

„О, дачакацца б мне такой уцехі,
Каб кнігі гэтыя прыйшлі пад стрэхі,
І каб, кудзелю прадучы, сялянкі,
Калі закончаць любыя спяванкі,
Пра дзеўчыну, якая граць любіла,
І цераз скрыпку гусак пагубіла,
Пра сірату прыгожую, як зоры,
Што гусак гнала ў спозненую пору,
Каб кнігі простыя мае, як гукі
Іх песняў, узялі сялянкі ў рукі!"

Калі Міцкевіч марыў, каб яго кнігі трапілі „пад сялянскія стрэхі", дык чаму ў яго паэме не знайшлося месца для тых сялян-беларусаў? Думаю, што па той самай прычыне, што і няма там літоўцаў-жамойтаў, няма татараў, хаця яны жылі ў Навагрудку і мелі сваю мячэць. Акрамя вайскоўцаў, няма там і расейцаў, хаця павінны быць хаця б царскія чыноўнікі. Ёсць толькі жыд – Янкель, прадстаўлены ў надзвычай станоўчым святле, як чалавек таленавіты і нават – польскі патрыёт. Гэты разумны жыд заклікаў сварлівую шляхту да згоды, прынамсі ў нацыянальных пытаннях. Паказваючы Янкеля як вернага сваёй традыцыі жыда і адначасова польскага патрыёта, Міцкевіч не прамінуў падкрэсліць даўнюю загану многіх палякаў: антысемітызм. Для прыкладу, ключнік Гервазы зняважліва ставіўся да парадаў Янкеля. Факт, што ў асобе Янкеля Міцкевіч гэтак прыгожа прадставіў жыдоў, затое абмінуў іншыя этнасы: хаця б татараў, не кажучы пра беларусаў-сялян, гэта для мяне загадка. Магчыма, будучы ў вымушанай эміграцыі, Міцкевіч узгадаў жыдоў як вандроўны народ, які спакон вякоў жыве ў выгнанні? Можа паэт адчуваў да жыдоў сімпатыю, ці нават захапленне, што яны, не маючы сваёй пастаяннай Радзімы, умеюць прыстасавацца да любых умоваў? Можа, сапраўды, у Міцкевіча была частка жыдоўскай крыві? Усё гэта здагадкі. У любым выпадку, што тычыцца беларусаў, дык у прадмове да расійскага выдання «Пана Тадэвуша» і лаўрэат Нобелеўскай прэміі Чэслаў Мілаш задаваўся тым жа пытаннем: „Чаму сярод герояў паэмы няма сялянаў? На якой мове яны размаўлялі?".

Па-мойму, Міцкевіч напісаў што хацеў і як хацеў! Ён і назваў свой твор «Шляхоцкая гісторыя з 1811 – 1812 гадоў у дванаццаці быліцах вершам». Міцкевіч адрасаваў сваю эпапею не беларускаму, але польскаму грамадству. Таму ён і прадставіў шляхецкае, а не сялянскае або іншае саслоўе, тое, якое ў найбольшай ступені ўвасабляла патрыятызм і вернасць традыцыі ў гістарычны напалеонаўскі перыяд – час надзеі на вызваленне. Паэт выразна сябе пазыцыянаваў як патрыёта і спадкаемца ўжо неіснуючага як дзяржава Вялікага Княства Літоўскага. Дарэчы, адной з першых сталіц, адміністрацыйных цэнтраў Княства быў якраз Навагрудак.
Тут мне прыгадваецца эпізод з чэрвеня 2003 года. Тады Сакрат Яновіч атрымаў узнагароду імя Анджэя Дравіча. Сябра журы, адзін з найбольш выбітных польскіх інтэлектуалаў і грамадскіх дзеячаў Яцэк Курань, у прывітальным лісце патлумачыў выбар тадышняга лаўрэата наступным чынам: „Я веру, што творчасць пісьменніка, паэта, публіцыста і выдаўца Сакрата Яновіча мае для самасвядомасьці сучасных беларусаў, а таксама для справы збліжэння беларусаў і палякаў, вялізнае значэнне. Заўважу, што на беларуска-польскім памежжы нараджаліся і нараджаюцца шмат талентаў. Узгадаю Адама Міцкевіча, для якога беларускія народныя традыцыі былі надзвычайна важныя. Пачынаючы «Пана Тадэвуша» словамі „Літва, айчына мая”, ён пісаў пра ўсё Вялікае Княства Літоўскае – дзяржаву, дзе канцылярыя карысталася беларускай мовай. Можна смела сказаць, што колішняе ВКЛ было чымсьці накшталт той аб’яднанай Еўропы, пра якую мы цяпер марым – Еўропы многіх культур і народаў” – гаварыў яшчэ да ўступлення Польшчы у Еўразвяз Яцэк Курань.

Плюсы шматкультурнасці

Такой „малой Еўропай многіх культур і народаў” было і Вялікае Княства Літоўскае. Некалі гэта была вялізная і магутная, шматэтнічная і шматкультурная дзяржава. Яе насялялі, паводле сучаснай тэрміналогіі, беларусы, украінцы, літоўцы, палякі, жыды, татары. Гэта была дзяржава, дзе даўжэйшы час жылі паганцы, побач з праваслаўнымі, каталікамі, пратэстантамі, іудзеямі і мусульманамі. Сярод розных моваў працяглы час дамінавала старабеларуская мова, аднак пастутова яе выцяснялі лацінская і польская мовы. Утварэнне федэратыўнай дзяржавы – Рэчы Паспалітай, у выніку аб’яднання ВКЛ з Польшчай (Люблінская унія, 1569), хоць і з захаваннем на пачатку юрыдычнай роўнасці абедзвюх дзяржаў, прывяло да павелічэння польскага палітычнага і культурнага ўплыву. Валодаючы ўнутрыпалітычнай ініцыятывай, Польшча пачала ажыццяўляць вялікадзяржаўную палітыку ў адносінах да ВКЛ. Меншая ва ўсіх сэнсах Карона падпарадкавала большага, усходняга партнёра пашыраючы на яго каталіцызм, польскую мову і культуру. Многія палякі нават не здагадваюцца, што такія магнацкія і шляхецкія роды як Радзівілы, Сапегі, Патоцкія, Чартарыскія, Вішнявецкія, Тышкевічы і многія іншыя некалі былі літоўска-беларускімі баярамі і шляхцічамі. Міцкевіч быў апалячаным нашчадкам Вялікага Княства Літоўскага. Аднак ён таксама з’яўляецца прыкладам таго, наколькі гэтая разнастайная палітра была тым спрыяльным грунтам для развіцця духоўнай і матэрыяльнай культуры. Шматкультурнасць і шматмоўнасць гэта багацце краіны. Рэч Паспалітая была наймацнейшай, калі яна была федэратыўнай дзяржавай.

(Аб гэтым ізноў жа павінны памятаць тыя, хто наймацней выкрыквае: „Польшча для палякаў”!)

Беларусь – Радзіма знакамітасцяў

Некалі Юзэф Пілсудскі выказаў крылатую фразу: „Польшча бы той абаранак. Усё, што найлепшае – па баках, (на „крэсах”) а ў сярэдзіне – пустата”. Я сам, пачынаючы са школьных гадоў, задаваўся пытаннем: чаму самыя слаўныя, вялікія палякі нараджаліся і жылі не ў цэнтральнай Польшчы, а чамусьці – на Усходзе? Уручаючы Сакрату Яновічу узнагароду імя Дравіча прэзідэнт Квасьнеўскі падкрэсліў, што беларуская зямля дала Польшчы такіх людзей як Міцкевіч і Касцюшка. Але ж, не толькі іх!

У канцы 2016 года, навукоўцы Тэхналагічнага Інстытута з Масачусэтс (ЗША) стварылі базу „сусветна вядомых людзей у гісторыі”. Сярод самых знакавых асобаў у сусветнай гісторыі 32 чалавекі паходзяць з Беларусі. Сярод іх – першае месца займае якраз Адам Міцкевіч. Аднак акрамя яго Беларусь і беларуская культура далі свету выдатных навукоўцаў, грамадскіх дзеячаў, пісьменнікаў, мастакоў, і тых, якія праслылі ў розных галінах жыцця, узбагачаючы культуру іншых краін. З Беларусі паходзілі 18 людзей, якія пакінулі выразны след, у прыватнасці, у гісторыі Ізраіля і адначасова – усяго чалавецтва: Марк Шагал, Шымон Перэс, Менахем Бегін, першы прэзідэнт Ізраіля Хаім Вейцман, былы кіраўнік урада Ізраіля Іцхак Шамір. Беларус з Гомельскай вобласці Андрэй Грамыка 28 гадоў узначальваў МЗС СССР. Першая касманаўтка Валянціна Церашкова была ўраджэнкай Беларусі. Мабыць у найбольшай ступені беларуская зямля ўзбагаціла польскую культуру даючы ёй: караля Станіслава Панятоўскага, затым Тадэвуша Касцюшку, пісьменнікаў: Юльяна Урсына Нямцэвіча, Адама Нарушэвіча, Францішка Карпінскага, Юзэфа Крашэўскага, Рышарда Капусцінскага, бацьку польскага тэатра Францішка Багамольца, кампазітараў Станіслава Манюшку і Міхала Агінскага. Адам Мальдзіс у сваёй кніжцы «Творчае пабрацімства – беларуска-польскія літаратурныя ўзаемасувязі» (1966) называе таксама прыклады палякаў, якія станоўча паўплывалі на беларускую культуру. Яны сапраўды, у значнай ступені, стаяць ля вытокаў беларускай нацыянальнай літаратуры. У першай палове XIX стагоддзя польскія вучоныя пачалі сістэматычна даследаваць мінулае беларускага народа, яго мову, фальклор, літаратуру. Раней за ўсіх, бадай, загаварыў аб адметнасці Беларусі і беларускай мовы вядомы лінгвіст, складальнік польскага слоўніка – Самуіл Ліндэ. Усё ж мяркую, што Беларусь больш дала свету, і найперш суседзям, чым яна ад іх атрымала. Яна раздарыла свае таленты хутчэй міжвольна і ў выніку аб’ектыўных абставінаў, чым у прыліве шчодрасці. Стагоддзямі не маючы сваёй дзяржавы, беларусы працавалі на карысць усё новых гаспадароў. Не маючы магчымасці паслужыць свайму народу, не маючы нават права народам звацца, яны раздалі свае найвялікшыя скарбы іншым краінам і народам. У выніку і атрымалася тое „Літва, мая Айчына” заміж „Беларусь, мая Айчына”. Хто разумны, той ведае – чаму гэтак здарылася.

Кастусь Бандарук / Васількаў, ліпень 2017 г.

LITWO, OJCZYZNO MOJA?

Te słowa Adama Mickiewicza zna bodaj każdy Polak oraz wielu Białorusinów. Ja osobiście, po raz pierwszy przeczytałem „Pana Tadeusza" w latach szkolnych; przeczytałem utwór dość niechętnie, jak wszystko, co czyni się według zarządzenia, bo to była obowiązkowa lektura w programie szkolnym. Wówczas, u mnie jako nastolatka, nie było i nie mogło być jakiejś głębszej refleksji nad utworem. Przyszła ona znacznie później, wraz z nabyciem własnego doświadczenia życiowego, włącznie z emigracją. Jednak z powodu bogactwa języka, rytmu, rymów i melodyki, modlitewno-patetyczne zawołanie – inwokacja, a także wiele fragmentów utworu, głęboko zapadły w pamięć; do tego stopnia, że nawet dziś po ponad półwieczu – mogę je bezbłędnie wyrecytować. „Pan Tadeusz", początkowo przyjęty przez krytyków i czytelników bez szczególnego entuzjazmu, dopiero z czasem stał się epopeją narodową, obecnie zaś jest uważany za perłę literatury i kultury, najważniejsze dzieło poety okrzykniętego „wieszczem", oraz wzór i podręcznik polskiego patriotyzmu. Na epopei Mickiewicza wychowywały się kolejne pokolenia Polaków. Obecnie uważa się, że „Pan Tadeusz" okazał się ponadczasowy; doskonale odzwierciedla on pełen sprzeczności charakter narodowy Polaków; od kłótliwości, egoizmu i warcholstwa po prawdziwy, żarliwy patriotyzm. Tu chciałbym nadmienić, że 17 lat temu, według „Pana Tadeusza" powstał równie malowniczy co tekst wspaniały film wybitnego polskiego reżysera – Andrzeja Wajdy. Obejrzałem go mieszkając poza granicami kraju, jednak tym razem nie daleko, bo w Pradze czeskiej.

Zaczynamy cenić to co straciliśmy

Epopeja Mickiewicza – to bezpośrednia konsekwencja jego emigracji. Mamy wszelkie podstawy uważać, że poeta źle czuł się na wygnaniu we Francji. Emigracja mu doskwierała. Nie lubił Paryża pomimo wszystkich uroków tego niezwykłego miasta. Mieszkając tam, poeta żył wspomnieniami, głównie z dzieciństwa. Jak zwykł był powtarzać Sokrat Janowicz: „aby dobrze pisać – trzeba czuć się nieszczęśliwym". (Nie wiem, czy to jest jego myśl, czy kogoś innego) Tak czy owak, Mickiewicz czuł się głęboko nieszczęśliwym. Był emigrantem i uchodźcą politycznym, jakkolwiek nie zawrócono go na granicy. (Niech pamiętają o tym ci Polacy, którzy mając miliony współziomków rozsianych po całym świecie, sami nie chcą przyjąć u siebie nawet jednej rodziny uchodźców) Nie wiem, czy nieszczęście zawsze bywa inspiracją, ale gdyby Mickiewicz pozostał w rodzinnych stronach, to prawdopodobnie „Pan Tadeusz" nie powstałby w ogóle. Już w prologu Mickiewicz pisał absolutnie szczerze:

„Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie.
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie,
Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie".

Pisząc „Pana Tadeusza" „na paryskim bruku", tzn. wśród gmachów i ulic wielkiego miasta, Mickiewicz już od dobrych paru lat (mniej więcej dziesięciu) nie widział stron rodzinnych. Tęsknił za nimi i każdy szczegół ojczystego krajobrazu stawał się mu droższy niźli wtedy, gdy żył tam i wychowywał się. Soczyste, żywe barwy, którymi wymalowywał utraconą Ojczyznę, oddawały stan jego ducha: wielką miłość i tragizm rozłąki z Ojczyzną.

Jak wiadomo, za swą działalność polityczną Mickiewicz przeżył 5-letnie zesłanie, jednakże nie na Sybir, lecz do Rosji centralnej, do Sankt-Petersburga, Moskwy, Odessy i na Krym. Opuścił Imperium Rosyjskie w 1829 roku i resztę swego życia spędził na uchodźstwie, początkowo w Rzymie, a później osiadając w Paryżu. W sensie materialnym, żyło mu się względnie nieźle, bo był wykładowcą w College de France. Jednak „nie samym chlebem żyje człowiek...". Właśnie tam, w Paryżu, w latach 1832-34, Mickiewicz napisał „Pana Tadeusza". Akurat, 3 lata wcześniej, sromotną klęską zakończyło się już drugie po Insurekcji Kościuszkowskiej Powstanie Listopadowe. Miało ono na celu odzyskanie niepodległości w granicach sprzed pierwszego rozbioru w 1772 roku. Skutek był odwrotny do zamierzonego; car zlikwidował nawet tę ograniczoną autonomię Królestwa Polskiego. W ramach surowych represji był zamknięty Uniwersytet Wileński w którym pobierał nauki sam Mickiewicz. Za granicę zbiegli nie tylko bezpośredni uczestnicy powstania, ale także arystokraci, u których skonfiskowano majątki. Wkrótce potem skasowana została „Unia Brzeska" oraz oficjalnie przekreślono Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1588 roku. Rozpoczęła się depolonizacja i rusyfikacja tej spolonizowanej „Litwy". W Paryżu Mickiewicz widział i słyszał bezustanne waśnie, kłótnie i wzajemne oskarżenia wśród emigrantów na temat celowości powstania i dalszych kroków. Poeta chciał podtrzymać na duchu wygnańców, rozbudzić patriotyzm i zjednoczyć rodaków w kraju wokół idei dalszej walki o niezależność. Tu warto zwrócić uwagę na pewien istotny szczegół: w epilogu swego poematu, mając na myśli utracone resztki państwowości, Mickiewicz utożsamia się z Polską i Polakami.

„Dziś dla nas, w świecie nieproszonych gości,
W całej przeszłości i w całej przyszłości
Jedna już tylko jest kraina taka,
W której jest trochę szczęścia dla Polaka:
Kraj lat dziecinnych! On zawsze zostanie
Święty i czysty jak pierwsze kochanie".

Innymi słowy, gdy poeta ma na względzie walkę wyzwoleńczą, wówczas mówi o Polsce i Polakach i utożsamia się z nimi. Mickiewicz, o którym ciągle z naciskiem podkreśla się, że nigdy nie był on w Warszawie ani w Krakowie, czuł się obywatelem i spadkobiercą ponad 400-letniej tradycji wielonarodowej Rzeczpospolitej Obydwu Narodów. Białorusko-litewska szlachta, z której pochodził poeta, już od dawna była spolonizowana i lojalna w stosunku do Korony Polskiej, jakkolwiek zachowywała poczucie dumy z odrębnej historii tej swojej „Litwy". W usta klucznika Gerwazego Mickiewicz wkłada znamienne słowa:

„Dziwneć to były losy tej naszej Korony,
I naszej Litwy! wszak to jak małżonków dwoje!"

„Mała Ojczyzna"

Jednakże będąc w emigracji, Mickiewicz tęsknił głównie za swą rodzinną Nowogródczyzną i marzył o powrocie do swej „małej Ojczyzny". W „Panu Tadeuszu" poeta idealizuje i sakralizuje tę utraconą Ojczyznę, i już w pierwszych słowach prologu opisuje jej piękno. Mickiewicz przedstawia Soplicowo jako „arkadię" – krainę wiecznej szczęśliwości, gdzie nie ma trosk ni problemów, a życie płynie swym spokojnym, uporządkowanym rytmem. „Mała Ojczyzna", to miejsce szczególnie ważne. Z nią u wielu ludzi związane są najżywsze wspomnienia. To może być kraj dzieciństwa, gdzie człowiek urodził się i wychowywał, poznawał świat

i dojrzewał. „Mała Ojczyzna” może obejmować mniejsze lub większe terytorium. Nie posiada ona konkretnych granic, za to ma swój niepowtarzalny charakter. Odrębność, wyjątkowość tego miejsca na ziemi formują ludzie ze swą kulturą, historią, tradycjami i wierzeniami. Te, szczególnie bliskie sercu, miejsca odgrywają mitotwórczą rolę, sprzyjają idealizacji wspomnień i wzmacniają nostalgię. „Małe Ojczyzny” bywają wielką inspiracją dla ludzi twórczych. Te wyidealizowane miejsca i czasy pozwalają oderwać się od zmiennej, niepewnej codzienności w poszukiwaniu dawnego szczęścia, prostoty, czystości moralnej i tożsamości: narodowej, etnicznej, regionalnej i obywatelskiej. Mickiewicz modli się do Matki Boskiej:

„Jak mnie, dziecko, do zdrowia powróciłaś cudem...
...Tak nas powrócisz cudem na Ojczyzny łono.
Tymczasem przenoś moję duszę utęsknioną
Do tych pagórków leśnych, do tych łąk zielonych,
Szeroko nad błękitnym Niemnem rozciągnionych;
Do tych pól malowanych zbożem rozmaitem,
Wyzłacanych pszenicą, posrebrzanych żytem;
Gdzie bursztynowy świerzop, gryka jak śnieg biała,
Gdzie panieńskim rumieńcem dzięcielina pała,
A wszystko przepasane, jakby wstęgą, miedzą
Zieloną, na niej z rzadka ciche grusze siedzą.

Sam Mickiewicz przyznawał, że w „Panu Tadeuszu” przedstawił on upiększona, mityczną krainę, która w takiej formie i postaci – nigdy nie istniała. Z drugiej strony, nie ulega wątpliwości, że tak barwnie i emocjonalnie poeta mógł zilustrować realia życia miejsca, które prawdziwie kochał, to znaczy rodzinną Nowogródczyznę. W poemacie znajdujemy dokładne opisy wnętrz dworu szlacheckiego oraz zamku, wyraziste portrety poszczególnych ludzi i grup. Z wielką miłością do swego narodu Mickiewicz ukazuje zalety i słabości życia szlacheckiego, mówi o nieuchronnej zmianie pokoleniowej, o potrzebie odnowienia moralnego oblicza narodu.

Adam Mickiewicz słusznie uważany jest za twórcę nowego kierunku w literaturze polskiej – romantyzmu. Poeta z wielką uwagą przeniknął w serce ludu, przedstawił żywy duch ludowego postrzegania świata. Prostota i naturalność chłopskiego trybu życia, wiara w tajemnicze siły natury i znaki, formowały w ludziach normy moralne i czyniły z patriarchalno-konserwatywnej tradycji – ideał życia. Ten aspekt życia poeta najwidoczniej uznawał za ważniejszy od zewnętrznych form i warunków bytowania. Pojęcie „rusałki” to bodaj najbardziej tajemnicze zjawisko w demonologii ludu. Już sam związek rusałki z wodą, lasem i polem, przynależność – zarówno do świata umarłych, jak i duchów przyrody, niepewność w stosunku do dobra i zła stwarzają wokół tych istot aurę nadnaturalności, która nie mogła nie oczarować zdolnego literata.

Do kogo należy Mickiewicz?

Wszyscy chętnie przyznają się do sławnych, wybitnych ludzi i, słusznie albo całkiem bezpodstawnie, uważają ich za swoich. Wiele można usłyszeć o znaczeniu Mickiewicza dla Białorusi, Litwy, Ukrainy, dla krajów bałkańskich, dla tatarskiej i żydowskiej kultury. Ta ostatnia nie mogła nie wpłynąć na poetę, bo Mickiewicz pobierał nauki we Wilnie. Trzeba pamiętać, że ówczesne Wilno było prawdziwym tyglem kulturowym, gdzie ocierały się

o siebie: żydostwo, białoruskość, polszczyzna, a wszystko pod czujnym okiem niedawno tu przybyłej carskiej administracji. Jednak za „swojego" uważają Mickiewicza głównie Polacy, Białorusini i Litwini.

Z szeregu białoruskich i litewskich publikacji wyziera ewidentna pokusa by przeciągnąć Mickiewicza na swoją stronę, albo przynajmniej podkreślić w nim coś swojego. Uważam, że najmniejsze podstawy traktować poetę jak „Litwina" mają właśnie Litwini. Samo zawołanie „Litwo, Ojczyzno moja" nic nie znaczy, jak też krótki, kowieński epizod w życiu Mickiewicza. Znany litewski prozaik i dramaturg – Marius Ivaskewicus oświadczył jasno i wyraźnie: „Wasz Pan i wasz Tadeusz". Ma on nawet pretensję do poety o to, że ten przedstawił „Litwę", tylko zapomniał napomknąć o Litwinach. Myślę, że to jest błędne rozumowanie. W pierwszej połowie XIX wieku, w pobliżu Nowogródka nie było Żmudzinów, etnicznych Litwinów. Chłopi byli Białorusinami, a szlachta uważała się raczej za Polaków. To białoruski folklor: obrzędy, zwyczaje, język, wierzenia i tradycje, znalazły odbicie w twórczości Mickiewicza i filomatów. „Litwę" i przymiotnik „litewski" poeta z pełnym przekonaniem odróżniał od „żmudzko-litewskiego" języka, kultury i narodu. Tymczasem dyrektor Muzeum Adama Mickiewicza we Wilnie – Rimantas Salna, bez żalu stwierdza: „Ja bardzo lubię Mickiewicza, ale nie nazwałbym go „polskim Litwinem". Myślę, że w jakim języku człowiek pisze, taką też wybiera narodowość... nie warto wnikać w niuanse genetyczne; skąd pochodził, kim był, bo przecież niektórzy mówią, że Mickiewicz miał trochę żydowskiej krwi…Dla nas to jest nieistotne". Tym nie mniej Rimantas Salna przyznaje, że Mickiewicz ożywił u Litwinów patriotyzm, był inspiracją dla litewskich literatów, nauczył szacunku do swojej Ojczyzny, ale był przede wszystkim – polskim poetą.

Tym nie mniej, świadomość narodowa i patriotyzm Mickiewicza, to rzecz niejednoznaczna. Był obywatelem Imperium Rosyjskiego. Z pewnością znał język rosyjski, jednak nie chciał w tym języku ani pisać, ani rozmawiać, bo szczerze nienawidził wszystko, co było związane z okupantami. Gdy jednak poeta udał się na emigrację, to nie mógł on posługiwać się paszportem innym niż rosyjski. W sensie językowym Mickiewicz należał do polskiego narodu, ponieważ tamtejsza szlachta już od dawna była spolonizowana i przeszła na katolicyzm. Jednak nie sposób nazywać poetę „stuprocentowym Polakiem", bo i sam on tak siebie nie określał. Mickiewicz wyznawał miłość do ziemi, gdzie urodził się i wychowywał, gdzie ujrzał i odczuł piękno otaczającego go świata, gdzie zetknął się z kulturą ludową: świętami, zwyczajami, obrzędami, legendami, pieśniami i baśniami. Wszystko to twórczo rozwinął w szczególności w balladach, a także w dramacie „Dziady". Białoruskie, chłopskie środowisko z pewnością poznał, kiedy bywał na wiejskich kiermaszach i weselach. W swych artykułach dla „Pielgrzyma Polskiego" Mickiewicz parokrotnie nazywał ten naród, z którym po części utożsamiał się – „Białorusinami".

To pytanie: „więc czyj jest Mickiewicz?" zadałem kilku znanym Białorusinom. Uładzimir Marchiel, literaraturoznawca, poeta i tłumacz oświadczył: „Samo zawłaszczanie Mickiewicza jest jałowe. To prowincjonalne stanowisko. On należy do wszystkich... Tylko nasze zadanie polega na tym, aby postrzegać i przyjąć do wiadomości fakt jego związków z naszym narodem". Marchiel jest autorem wydanej w 2003 roku książki „Droga do Białorusi: Adam Mickiewicz – zwiastun odrodzenia kultury białoruskiej".

Badacze twórczości Mickiewicza jednoznacznie stwierdzają, że na ukształtowanie się przyszłego poety wydatnie wpłynęli: parobek Błażej, zwany „Ulissesem", który opowiadał małemu Adamowi rozmaite, białoruskie baśnie. Także służąca Gąsiewska znała wiele pieśni

ludowych i chętnie je śpiewała w obecności Adama. Właśnie ci prości ludzie, podobnie jak w przypadku Aleksandra Puszkina, zaszczepili przyszłemu poecie umiłowanie folkloru. Zresztą, w jednej klasie z Mickiewiczem uczył się Jan Czeczot, przyszły białoruski poeta i folklorysta. Światopogląd ich obu kształtował się pod wpływem środowiska. Przyszły wieszcz z pewnością od najmłodszych lat znał język białoruski tamtejszych chłopów. Wg badacza twórczości Mickiewicza – Aleha Łojki, prawdopodobnie przodkowie poety byli i czuli się Białorusinami, co zresztą byłoby całkowicie naturalne.

Bez Białorusi nie byłoby Mickiewicza?

Właśnie, Aleh Łojka uważa, że „bez Białorusi nie byłoby Mickiewicza albo byłby on kimś innym, najpewniej kimś mniejszego kalibru". „Białoruś – kraj gdzie Mickiewicz urodził się. Nowogródczyzna, to ziemia gdzie wychowywał się on i rósł. Także pierwsza nauka u nowogrodzkich dominikanów miała miejsce w Białorusi... My nie białorutenizujemy Mickiewicza, lecz po prostu stwierdzamy jego przynależność do Białorusi jako takiej, do białoruskiego narodu, kultury, literatury i historii... "Litwinizm" – to historyczny etap białoruskości, mutacja białoruskości pod wpływem polonizacji... miara białoruskości w jej specyficznej niezwykłości". Aleh Łojka pisał, że „wielki polski poeta pozostaje w jego świadomości nie tylko jako twórca arcydzieł, ale jako krajan oczarowany Białą Rusią, jej folklorem, źródlano-czystą duszą. Przestrzeń myśli i uczuć poety bezwiednie splata się ze stronami mego dzieciństwa, napełnia się znajomymi dźwiękami, echem, pieśnią i matczyną baśnią. Właśnie tu zdarzył się cud poezji Mickiewicza".
Na pytanie – kim dla niego jest Adam Mickiewicz, znakomity poeta białoruski – Ryhor Baradulin odpowiedział: „Jest to postać unikatowa... dla mnie jest poetą zrodzonym przez ziemię białoruską. Mickiewicz spalił swe pierwsze wiersze po białorusku. Możliwe, że ja trochę przesadzam, ale powiem tak: Mickiewicz to białoruski poeta, chociaż jego wiersze są napisane po polsku. Jego postrzeganie świata, jego charakter są białoruskie... Powracałem do jego twórczości wiele razy, bo nie sposób ogarnąć ją w jeden raz. W jego liryce i balladach jest uduchowienie ojczystej ziemi i jej przyrody. Kiedy czytasz Mickiewicza, to czujesz się Białorusinem". Inny poeta – Nił Hilewicz w swym „Sonecie na cześć Adama Mickiewicza" napisał, że „jakkolwiek piórem swym przysłużył się on chwale Polski, to odwdzięczył się także krainie swego pochodzenia będąc jej wspaniałym piewcą".

Więc dlaczego Mickiewicz nie pisał po białorusku?

To, że Mickiewicz znał język zarówno białoruski jak i rosyjski – nie ulega wątpliwości. „Ze wszystkich słowiańskich narodów, Rusini, to znaczy chłopi Pińskiej, częściowo Mińskiej i Grodzieńskiej guberni, zachowali najwięcej ogólnosłowiańskich cech... W ich pieśniach i baśniach jest wszystko... „Statut Litewski" jest napisany w ich języku, najbardziej melodyjnym i najmniej zmienionym ze wszystkich języków słowiańskich" – tak wysoko Mickiewicz oceniał język białoruski podczas swych wykładów w Paryżu. Badacze jego twórczości znaleźli w samym „Panu Tadeuszu" około 30 białorusizmów. Jak powiedział dyrektor Muzeum Adama Mickiewicza w Nowogródku Mikoła Hajba, poecie zarzucano „psucie" polszczyzny „prowincjonalizmami", jednak Mickiewicz odpowiadał, że używa ich świadomie i celowo.
Skoro Mickiewicz wykorzystywał miejscowe narzecze, skoro znał język prostego ludu, skoro

kochał swoją „małą Ojczyznę", to dlaczego nie pisał po białorusku? To, że w Szwajcarii rzekomo odnaleziono wiersz Mickiewicza po białorusku, to jedynie hipoteza. To, że podobno swe pierwsze wiersze po białorusku poeta spalił, także nie zostało dowiedzione. Według Mikoły Hajby, nie wykluczone, że przy bardziej sprzyjających okolicznościach, Mickiewicz pisałby również po białorusku, ale wówczas nie było ani białoruskich czytelników ani wydawców. Na początku XIX wieku niemal całe wykształcone społeczeństwo posługiwało się językiem polskim. W tym języku wykładano w powiatowych gimnazjach i klasztornych szkołach. Po polsku uczono chłopskie dzieci w szkółkach parafialnych. W latach 1810-1820 XIX wieku znaczącym centrum polskiej edukacji była Jezuicka Akademia w Połocku, którą ukończyło wielu uczonych, pisarzy i artystów. Sytuacja zmieniła się w 1836 roku, kiedy to carskim dekretem zakazano wykładania po polsku w Witebskiej i Mohylowskiej guberniach. W pozostałych guberniach, nauczanie po polsku odbywało się aż do czasu powstania 1863 roku. Do tego czasu wykładowcy posługiwali się programami opracowanymi przez Komisję Edukacyjną w końcu XVIII wieku.
Być może, naszej uwadze umyka pewna obiektywna przyczyna mickiewiczowskiego niepisania po białorusku. W czasach wieszcza, dla poety tej miary to było zbyt wielkim wyzwaniem. Gdyby pisał po białorusku, to byłoby raczej zmaganie się z materiałem językowym niż twórczość, gdzie przynajmniej środki są już gotowe. Być może mają rację ci, którzy twierdzą, że poeta takiego formatu nie mógłby się spełnić po białorusku. Tak, to prawda, że w swoich listach Mickiewicz kilka razy użył pojęcia „Białoruś", „białoruski", ale Białoruś w obecnym kształcie i rozumieniu – nie istniała. Pojęcia „Białoruś", „białoruski" odnosiły się przeważnie do Witebskiej, Mohylowskiej i części Wileńskiej guberni. Jeżeli zaś chodzi o „Litwę", „litewski", to pod tymi pojęciami kryła się zamieszkała przez Białorusinów Grodzieńska, Mińska i część Wileńskiej guberni. Kilkadziesiąt lat później to rozgraniczenie wyjaśnił i upowszechnił Franciszak Bahuszewicz. Kiedy żył i tworzył Adam Mickiewicz, nie było także białoruskiej gramatyki. Ponadto, w XVIII i XIX wiekach, najbardziej wykształcona, oświecona oraz inteligencka warstwa społeczeństwa zamieszkująca tereny dzisiejszej Białorusi, uważała się za Polaków, rzadziej za Rosjan, stąd dzieła najbardziej uzdolnionych Białorusinów wzbogacały przeważnie polską kulturę.

Dlaczego Mickiewicz nie wspomina o Białorusinach?

W epilogu „Pana Tadeusza" Mickiewicz pisał:

„O, gdybym kiedy dożył tej pociechy,
Żeby te księgi zbłądziły pod strzechy,
Żeby wieśniaczki, kręcąc kołowrotki,
Gdy odśpiewają ulubione zwrotki
O tej dziewczynie, co tak grać lubiła,
Że przy skrzypeczkach gąski pogubiła,
O tej sierocie, co piękna jak zorze
Zaganiać gąski szła w wieczornej porze,
Gdyby też wzięły na koniec do ręki
Te księgi, proste jako ich piosenki!

Skoro Mickiewicz pragnął, aby jego utwory trafiły „pod strzechy", to dlaczego w epopei zabrakło choćby wzmianki o chłopach – Białorusinach? Myślę, że z tego samego powodu, dla

którego nie ma również Litwinów-Żmudzinów ani Tatarów, którzy mieszkali w Nowogródku, bo tam istniał meczet. Prócz żołnierzy, nie ma tam również Rosjan, a powinni tam być choćby carscy urzędnicy. Jest tylko Żyd – Jankiel przedstawiony przez autora w nader pozytywnym świetle. Karczmarz jest człowiekiem uzdolnionym, a do tego – wielkim patriotą Polski. Ten mądry Żyd nawoływał skłóconą szlachtę do zgody, przynajmniej w sprawach wagi narodowej. Ukazując Jankiela jako przywiązanego do swych tradycji Żyda i jednocześnie – polskiego patriotę, Mickiewicz nie omieszkał wytknąć rodakom ich odwiecznej wady – antysemityzmu. Oto, dla przykładu, klucznik Gerwazy pogardliwie odnosił się do Jankiela i jego rad. Fakt, że w osobie Jankiela poeta tak pięknie przedstawił żydowstwo, natomiast pominął Białorusinów – jest dla mnie zagadką. Możliwe, że będąc na emigracji, Mickiewiczowi przyszli na myśl Żydzi, jako naród odwiecznych tułaczy. Być może, Mickiewicz darzył Żydów sympatią, albo wręcz ich podziwiał, że jako naród tułaczy, pozbawieni swej Ojczyzny, umieli oni wspaniale przystosować się do każdych warunków. Niewykluczone, że ta sympatia do Żydów wynikała z poczucia więzów krwi poety z tym narodem. Tak czy owak, to są jedynie przypuszczenia. Tym nie mniej, laureat Nagrody Nobla – Czesław Miłosz też zadaje pytania: „A dlaczego nie ma w epopei chłopów? A w jakim języku oni rozmawiali?
Według mnie, Mickiewicz napisał w swej epopei co chciał i jak chciał. Utwór napisał i wydał poza granicami Imperium Rosyjskiego, więc nie musiał się liczyć z carską cenzurą. (Ta natomiast dosięgła pierwszy białoruskojęzyczny przekład Dunina-Marcinkiewicza) Mickiewicz nazwał swój utwór „Szlachecka historia z 1811 – 1812 roku w dwunastu księgach wierszem". Poeta adresował swą epopeję nie do białoruskiego, ale polskiego czytelnika. Dlatego przedstawił nie chłopskie, lecz szlacheckie środowisko, bo akurat szlachta w największym stopniu uosabiała polski patriotyzm i wierność tradycji. Wybór okresu wojen napoleońskich także był uzasadniony, bo wojna z Rosją była szansą na wyzwolenie Polski z niewoli. Mickiewicz wyraźnie przedstawił się jako patriota i spadkobierca już nieistniejącego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zresztą, jedną z pierwszych stolic Księstwa był Nowogródek.
Tu przypomnial mi się epizod z 2003 roku. Wówczas, Sokrat Janowicz otrzymał z rąk prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego nagrodę imienia Andrzeja Drawicza. Członek jury, znany intelektualista i działacz społeczny – Jacek Kuroń w swym wystąpieniu uzasadnił wybór laureata nagrody w następujący sposób. „Jestem przekonany, że twórczość pisarza, poety, publicysty i wydawcy – Sokrata Janowicza, ma dla świadomości narodowej współczesnych Białorusinów, oraz dla sprawy zbliżenia Białorusinów i Polaków – wielkie znaczenie. Chcę podkreślić, że na białorusko-polskim pograniczu narodziło się i rodzi się wiele talentów. Wspomnę choćby o Adamie Mickiewiczu, dla którego białoruskie tradycje ludowe, były nadzwyczaj ważne. Rozpoczynając „Pana Tadeusza" od słów „Litwo, Ojczyzno moja", pisał on o całym Wielkim Księstwie Litewskim, państwie, w którym administracja posługiwała się językiem białoruskim. Można śmiało powiedzieć, że dawne WKL było czymś w rodzaju zjednoczonej Europy, o której my obecnie marzymy, Europy wielu kultur i narodów" – mówił jeszcze przed wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej Jacek Kuroń.

Plusy wielokulturowości

Taką „małą Europą wielu kultur i narodów" było właśnie Wielkie Księstwo Litewskie. Niegdyś było to ogromne i potężne, wielonarodowe i wielokulturowe państwo. Zamieszkiwali tam, wedle dzisiejszego nazewnictwa: Białorusini, Ukraińcy, Litwini, Polacy, Żydzi i Tatarzy.

Było to państwo, w którym przez dłuższy czas poganie żyli pospołu z prawosławnymi, katolikami, protestantami, żydami i muzułmanami. Wśród wielu języków, dłuższy czas dominował język starobiałoruski, który jednak stopniowo był rugowany przez łacinę i polszczyznę. Utworzenie federacyjnego państwa: Rzeczypospolitej Obojga Narodów (Unia Lubelska 1569 r) mimo iż z zachowaniem prawnej równości obydwu państw, wzmocniło polskie polityczno-kulturalne wpływy. Dysponując większą inicjatywą, Korona zaczęła prowadzić wielkomocarstwową politykę w stosunku do WKL. Mniejsza pod każdym względem Korona podporządkowała sobie większego, wschodniego partnera narzucając mu katolicyzm, język polski i polską kulturę. Wielu współczesnych Polaków pewnie nawet nie domyśla się, że magnackie i szlacheckie rody Radziwiłłów, Sapiehów, Potockich, Czartoryskich, Wiśniowieckich i Tyszkiewiczów, to byli niegdyś prawosławni litewsko-białoruscy bojarzy i szlachta. Mickiewicz był spolszczonym potomkiem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jednak jest także przykładem tego, jak tamta zróżnicowana etniczno-wyznaniowa paleta była sprzyjającym gruntem dla rozwoju kultury zarówno duchowej jak i materialnej. Wielonarodowość, wielokulturowość, wielojęzyczność, to bogactwo kraju. Rzeczpospolita była najpotężniejsza wtedy, kiedy była federacyjnym państwem. (O tym także powinni pamiętać ci, którzy najgłośniej wykrzykują: „Polska dla Polaków").

Białoruś – Ojczyzną znakomitości

Niegdyś Józef Piłsudski wypowiedział znamienne i często cytowane słowa: „Polska jest jak ten obwarzanek; wszystko co w niej najlepsze jest na kresach, natomiast w środku – pustka". Ja osobiście, poczynając z lat szkolnych, często zadawałem sobie pytanie; „a dlaczego najwięksi, najsławniejsi Polacy urodzili się i żyli nie w centralnej Polsce, ale na Wschodzie?" Wręczając wspomnianą wyżej nagrodę Sokratowi Janowiczowi prezydent Kwaśniewski również wspomniał, że ziemia białoruska dała Polsce takich ludzi jak Kościuszko i Mickiewicz. Ale czyż tylko ich?

W roku 2016, amerykańscy uczeni z Technologicznego Instytutu Massachusetts w Bostonie stworzyli bazę „najbardziej znanych ludzi w historii". W spisie znalazły się 32 osoby pochodzące z terenów obecnej Białorusi. Na pierwszym miejscu wśród nich znalazł się właśnie Mickiewicz, ale prócz niego Białoruś dała światu innych wybitnych naukowców, działaczy, pisarzy, artystów oraz tych, którzy zasłynęli w innych dziedzinach życia wzbogacając kulturę innych krajów. Z Białorusi w szczególności pochodziło 18 ludzi, którzy zapisali się w historii Izraela i jednocześnie – świata: Mark Chagall, Szymon Peres, pierwszy prezydent Izraela – Chaim Weizman, premier Icchak Shamir. Białorusin z Homelszczyzny – Andrej Hramyka przez 28 lat kierował sowieckim MZS-em. Pierwsza kosmonautka – Walancina Cieraszkowa także pochodziła z Białorusi. Jednak chyba w największym stopniu ziemia białoruska wzbogaciła Polskę dając jej: króla Poniatowskiego a następnie Kościuszkę, pisarzy: Niemcewicza, Naruszewicza, Karpińskiego, Kraszewskiego, Kapuścińskiego, ojca polskiego teatru – Bohomolca, kompozytorów Moniuszkę i Ogińskiego. Adama Maldzis w swej książce „Twórcze partnerstwo: białorusko-polskie więzi literackie" (1966) wymienia także przykłady Polaków, którzy pozytywnie wpłynęli na kulturę białoruską. Rzeczywiście, w I-ej połowie XIX wieku polscy uczeni zaczęli systematycznie badać przeszłość narodu białoruskiego, jego język, folklor i literaturę. Bodaj jako pierwszy o odrębności Białorusi i narodu białoruskiego pisał znany lingwista, autor słownika języka polskiego – Samuel Linde.

Tym niemniej uważam, że Białoruś dała światu, a zwłaszcza sąsiadom, dużo więcej niż od nich otrzymała. Rozdała ona swe talenty raczej mimo woli, raczej wskutek obiektywnych przesłanek, aniżeli w przypływie szczodrobliwości. Przez stulecia nie mając własnego państwa narodowego, Białorusini pracowali na rzecz ciągle nowych gospodarzy. Nie mając możliwości przysłużyć się własnemu narodowi, nie mając prawa nawet zwać się narodem, Białorusini rozdali swe największe skarby, owoce pracy rąk i umysłu innym krajom i narodom. W rezultacie mamy „Litwo, Ojczyzno moja" zamiast „Białoruś, Ojczyzno moja". Kto mądry, ten wie dlaczego tak się stało.

Konstanty Bondaruk / Wasilków, sierpień 2017 r.

XVIII ТРЫЯЛОГ / КРЫНКІ 2017

пятніца, 1 верасня

МАСТАЦТВА
гадзіна 17:00 / Галерэя Крынкі – вул. Ю. Пілсуцкага 6
«Od René Magritte'a do Nożownika z Krynek» Ян Грыка (PL)

ТЭАТР
гадзіна 18:30 / Каўказская сінагога – вул. Ю. Пілсуцкага 5
«Pudełko. Odczynianie guseł Mirona Białoszewskiego»
Павал Пассіні, Яцэк Копцінські (PL)

субота, 2 верасня

ДЫСКУСІЯ
«Litwo! Ojczyzno moja!»
Каўказская сінагога – вул. Ю. Пілсуцкага 5
мадэратар: Кшыштаф Чыжэўскі (PL)

гадзіна 10:00 літаратура
Анатоль Брусевіч (BY), Людміла Рублеўская (BY), Радаслаў Раманюк (PL), Земовіт Шчэрэк (PL)

гадзіна 12:00 гісторыя
Яўген Мірановіч (PL), Павал Коваль (PL), Вінцук Вячорка (BY)

гадзіна 14:30 культура
Аляксандар Краўцэвіч (BY), Анда Ротэнбэрг, (PL), Андрей Струміллo (PL), Бронюс Маркаўскас (LT)

МУЗЫКА
Каўказская сінагога – вул. Ю. Пілсуцкага 5
гадзіна 18:00 «Kwiaty» Яцашэк з Ганяй Маляроўскай (PL)
гадзіна 19:30 Караліна Ціха і Барт Палыга (PL)

XVIII TRIALOH / KRYNKI 2017

piątek 1 września

SZTUKA
godz. 17:00 / Galeria Krynki – ul. J. Piłsudskiego 6
«Od René Magritte'a do Nożownika z Krynek» Jan Gryka (PL)

TEATR
godz. 18:30 / Synagoga Kaukaska – ul. J. Piłsudskiego 5
«Pudełko. Odczynianie guseł Mirona Białoszewskiego»
Paweł Passini, Jacek Kopciński (PL)

sobota 2 września

DYSKUSJA
«Litwo! Ojczyzno moja!»
Synagoga Kaukaska – ul. J. Piłsudskiego 5
Moderator: Krzysztof Czyżewski (PL)

godz. 10:00 Literatura
Anatol Brusiewicz (BY), Ludmiła Rubleuskaja (BY), Radosław Romaniuk (PL), Ziemowit Szczerek (PL)

godz. 12:00 Historia
Eugeniusz Mironowicz (PL), Paweł Kowal (PL), Wincuk Wiaczorka (BY)

godz. 14:30 Kultura
Alaksandr Kraucewicz (BY), Anda Rottenberg (PL), Andrzej Strumiłło (PL), Bronius Makauskas (LT)

MUZYKA
Synagoga Kaukaska – ul. J. Piłsudskiego 5
godz. 18:00 «Kwiaty» Jacaszek Feat. Hania Malarowska (PL)
godz. 19:30 Karolina Cicha & Bart Pałyga (PL)

Organizator: Fundacja Villa Sokrates w Krynkach • Współorganizator: Muzeum Podlaskie w Białymstoku
Partnerzy: Urząd Miasta Krynki, Gminny Ośrodek Kultury w Krynkach, Białoruskie Centrum Informacyjne

Dofinansowano ze środków Narodowego Centrum Kultury w ramach Programu Narodowego Centrum Kultury – Kultura – Interwencje • Zrealizowano dzięki Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji
Zrealizowano przy wsparciu finansowym Województwa Podlaskiego • Wystawę w ramach XVIII Trialogu dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

